

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПЕРЦЕПТИВНОЇ ТЕХНІКИ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

Стаття присвячена проблемі формування вмінь та навичок перцептивної техніки у майбутніх вчителів. Велику увагу автор звертає на з'ясування феномена поняття "перцептивна техніка" та характеристику педагогічних умов ефективного формування в студентів-словесників педагогічної інтуїції, педагогічної рефлексії, уваги, спостережливості та уяви.

Ключові слова: вчитель-гуманіст, педагогічна інтуїція, уява, увага, спостережливість, педагогічна рефлексія, перцептивна техніка.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями
Задекларована особистісно-орієнтована парадигма освіти актуалізує поглиблення осмислення своєрідності професійної діяльності учителя-гуманіста нового типу як неповторної особистості, як втілення в собі людського ідеалу. У сучасного педагога повинні бути сформовані уміння глибоко проникати у внутрішню сутність учня, які ґрунтуються на широкому спектрі перцептивних здібностей. Оволодіння вміннями та навичками перцептивної техніки майбутнім учителем забезпечить оптимальний вибір ефективних шляхів та методів впливу на школярів, розвиватиме уявлення про педагогічну взаємодію як рефлексивне керівництво діяльністю учня (розвиток здатності до самоуправління власною діяльністю); що в свою чергу підвищить якість навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існує низка психолого-педагогічних досліджень, в яких розглянуто проблеми специфіки педагогічної діяльності в сучасних умовах (І.Б. Котова, А.К. Маркова, Л.М. Мігіна, Е.Н. Шиянов), окремі питання компетентності учителя (А.Д. Алфьоров, В.А. Кан-Калик, Ю.М. Кулюткін, О.Б. Орлов, Л.А. Регущ, Г.С. Сухобська), різні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів досліджені в працях Г.О. Балла, С.У. Гончаренка, М.Б. Євтуха, О.П. Кондратюка, В.К. Майбороди, Ю.І. Мальваного, І.М. Мельникової, Н.Г. Ничкало, В.О. Сластьоніна, М.І. Сметанського, О.В. Сухомлинської та ін.

Проблема перцептивної техніки сучасного вчителя відносно нова у психолого-педагогічній науці. Більшість науковців звертались до питань соціальної перцепції у психологічній площині (Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андреева, А.А. Бодалєв, А.Г. Ковальов, Я.Л. Коломінський, С.В. Кондратьєв, Н.В. Кузьміна, А.П. Коняєва та ін.). Серед науковців, в працях яких висвітлені методи та способи підвищення міжособистісного сприйняття, варто назвати таких: В.І. Бедерханову, Н.Н. Богомолу, А.С. Золотнякову, Г.А. Ковальова, Н.Н. Обозова, Н.Н. Проколієнка та ін.

Проте недостатньо розробленими є питання виховання в майбутніх учителів потреби уміння обирати в своїй поведінці способи, які ґрунтуються на глибокому розумінні внутрішньої сутності школярів з метою здійснення індивідуального підходу.

Необхідність розробки спеціальної системи роботи з майбутніми вчителями з формування умінь та навичок перцептивної техніки і обумовила вибір теми дослідження, головними завданнями якого визначились наступні: з'ясувати сутність феномена "перцептивна техніка", його структуру, розкрити шляхи формування вмінь та навичок перцептивної техніки.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічній науці термін "перцептивні здібності" тлумачиться як уміння проникати в душевний світ вихованців, об'єктивно оцінювати їх емоційний стан, виявляти особливості психіки [4, с. 314].

В.В. Федорчук у посібнику "Основи педагогічної майстерності" розглядає соціально-перцептивну техніку як "уміння вчителя керувати власною увагою та уявою" [6, с. 72]. Ми пропонуємо розглядати перцептивну техніку вчителя не лише як уміння керувати власною увагою та уявою, а як особливу систему вмінь, яка дає змогу проникати у внутрішній світ школяра; як специфічну здатність цілісного охоплення умов проблемної ситуації та її оптимальне розв'язання, уміння прогнозувати наслідки використання певних методів та прийомів. До основних компонентів перцептивної техніки, на наш погляд, належать такі складові:

- професійно спрямована педагогічна інтуїція;
- увага, уява, фантазія як фактори творчого вивільнення педагога;
- рефлексія як здатність оцінювати власну діяльність та бачити себе очима інших.

Відвідуючи впродовж тривалого часу велику кількість уроків та виховних заходів, які проводили студенти під час педагогічної практики в школі, нами зроблено висновок про низький рівень розвитку перцептивної техніки у більшості майбутніх учителів, оскільки вони продемонстрували недостатній рівень розвитку вмінь проникати в внутрішній світ дитини, невміння пояснювати матеріал та розуміти, наскільки він доступний для учнів, добирати форми та методи, які є оптимальними для певної ситуації з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей школярів.

Саме тому доцільним вважаємо розробку спецкурсу "Перцептивна техніка вчителя", який би ознайомлював та систематизував знання майбутніх педагогів з проблеми перцептивної техніки, сприяв пробудженню внутрішньої потреби в інтуїтивному самопізнанні, активізації своїх інтуїтивних можливостей,

допоміг молодій людині пізнати свою природу, духовні можливості, був спрямований на формування вмінь та навичок проникнення у внутрішню сутність учня, аналізу та вирішення різноманітних професійних і життєвих ситуацій.

Досвід педагогічної діяльності дозволив нам створити програму, спрямовану на формування навичок та вмінь перцептивної техніки у майбутніх вчителів, яка реалізується під час викладання курсу "Сучасні педагогічні технології", спецкурсів "Іміджологія сучасного вчителя", "Актуальні проблеми педагогіки: теоретико-методологічні та технологічні засади професійно-педагогічної підготовки сучасного вчителя".

Оскільки педагог постійно вирішує певні професійні завдання, то інтуїція стає важливою професійною якістю педагога, яку потрібно розвивати. Педагогічна інтуїція як складова перцептивної техніки розглядається вченими як особлива якість педагога, яка характеризується специфічним чуттям, проблемним баченням, творчим уявленням, чіткою проникливістю, практичною мудрістю [1, с. 88].

Звертаючись до наукових джерел [1, 5] щодо особливостей прояву інтуїції у педагогічній діяльності, можна зауважити, що вчені пов'язують її з творчістю, з конструктивною діяльністю вчителя, педагогічною імпровізацією та індивідуальним стилем педагогічної діяльності.

Характерними проявами педагогічної інтуїції, механізм дії якої в загальному вигляді запускається індивідуальним стилем діяльності вчителя, є:

- творчий стиль діяльності, який вбирає в себе всі складові як педагогічної діяльності, так і особистісні якості педагога, які виявляються в специфічному почерку та неповторній індивідуальності;
- педагогічне передбачення, яке складає основу конструктивної діяльності вчителя;
- педагогічна імпровізація, яка сприяє здійсненню задумів вчителя, під неухильним самоаналізом та самоконтролем [1, с. 92].

Для розвитку педагогічної інтуїції важливо створювати не лише ситуації, що спонукають діяти інтуїтивно, а й здійснювати цілісний розвиток особистості майбутнього вчителя, що гармонійно поєднує всі сторони діяльності, наприклад, емоційно-вольову, змістову, операційну.

Розвиток педагогічної інтуїції, як і розвиток особистості майбутнього вчителя, забезпечується завдяки певній організації навчально-виховного процесу, яка дає можливість здійснювати самостійну пізнавальну діяльність та виявляти пізнавальну активність: завдяки виконанню різних типів індивідуальних завдань, які сприятимуть формуванню індивідуального та творчого стилю діяльності, а також конструктивній та імпровізаційній діяльності. Спалах інтуїції, здатність інтуїтивно пізнавати з'являється у людини насамперед, у результаті постійного накопичення професійного досвіду, досконалої праці у визначеному напрямі, тобто коли людина активно проникає "всередина" проблеми, як би "живається" з нею, "занурюється", зливається з предметом дослідження в єдине ціле.

До конкретних передумов, які сприяють активізації наукового, професійного прозріння, осяяння, можна віднести й такі: фундаментальну підготовку суб'єкта, глибоке знання проблеми; пошукову ситуацію, стан проблемності; наявність у суб'єкта пошукової домінанти на основі напруження зусиль, безперервних спроб розв'язати проблему, що провокує осяяння; наявність феномена "підказки"; практика безмовності, несудження та медитації.

Запроваджується інтерактивне навчання, в якому суттєво змінюється роль викладача та роль студента з метою оволодіння практичними діями та операціями професійної діяльності у реальних умовах дійсності. До відомих методів групової взаємодії, спрямованих на розвиток інтуїції, відносяться також методи "мозкового штурму", "синектики", ділових ігор тощо. Метод мозкової атаки як один із методів активного навчання використовує прийоми, що знижують самокритичність людини, підвищують упевненість у собі та сприяють пробудженню творчих процесів.

Модель групового розв'язання проблем за допомогою метафоричного висловлювання називають "синектикою". Це модель групової творчої діяльності, "колективний розум", що використовується для пошуку нових ідей, розвитку творчої особистості.

Ще одним прикладом групового розвитку творчих здібностей є ділові ігри. Саме дух ігрового змагання сприяє осяянню, активізує інтуїцію, що дозволяє знаходити оригінальні рішення.

Різнорічні психотренінги (тренінги сенситивності, креативності, психогімнастика тощо) сприяють подоланню стереотипів, стимулюють здатність переходити на інші, нові способи дій.

Технологічні процеси в педагогічній діяльності вчителя призводять до розвитку здатності прогнозувати її результати, яка, у свою чергу, використовує механізм дії інтуїції.

При розробці та впровадженні навчальних курсів проводиться робота щодо модернізації традиційного навчання на основі інтенсифікації діяльності та демократизації відносин зі студентами. На лекціях застосовується пояснювально-ілюстративний та проблемний виклад матеріалу, на практичних заняттях особливе місце посідають ігрові технології, а саме рольові та дидактичні ігри. Активно використовуються електронні засоби навчання.

Доцільним вважаємо також використання кейс-методу, що дає змогу майбутнім вчителям ще до педагогічної практики сформуванню вміння оперативно приймати рішення, спрогнозувати можливі наслідки своїх дій та вчинків, налаштувати себе на діяльність, спілкування з учнями, адекватно оцінювати емоційний стан учнів та їх діяльність. Використання кейс-методу допомагає знизити студентам переживання за можливі помилки у педагогічному процесі.

Особлива увага приділяється таким технологічним процесам, як організація самостійної роботи, в тому числі, роботі в Інтернеті та складання графічних схем за допомогою комп'ютера, розробці та впровадженню індивідуальних навчально-дослідних завдань, інтерактивних та мультимедіа технологій. Оптимізації навчально-виховного процесу надає метод навчальне портфоліо з використанням комп'ютерних технологій.

Наприклад, до курсу "Сучасні педагогічні технології" пропонується до портфоліо включити все, що може стати свідченням зусиль, досягнень і прогресу в навчанні кожного студента за вимогами навчальної програми:

1. Малюнки, схеми, комп'ютерна графіка, моделі певних технологій педагогічної діяльності, які розроблені за допомогою електронних засобів.
2. Самостійно розроблені програми технологій діяльності з відеодемонстрацією під час науково-практичної конференції.
3. Власні презентації, де застосовується роздавальний матеріал, який допомагає візуально представити думки та ідеї виступаючого.
4. Реферат та проект за темою та захист його на семінарі.
5. Випуск студентської газети за результатами проходження практики, написання статей.
6. Банк копій статей, наукових праць за темою, що зацікавила студента.
7. Завдання до конкретної технології, які склав студент самостійно.

Одним з компонентів перцептивної техніки вважаємо також увагу та спостережливість учителя. Специфічною ознакою високого рівня уваги вчителя є рівноважне сполучення стійкості й рухомості зосередження: збереження стійкості уваги впродовж всього уроку зумовлені логікою розвитку теми уроку, зміною різних видів навчальних занять, а також робочим станом і поведінкою учнів.

Увага вчителя має позитивне значення у тому випадку, коли він не лише помічає те чи інше на уроці, а й вчасно правильно реагує на ставлення учнів до справи й на їх поведінку.

Отже, наявність уваги та знання її механізмів та особливостей дають змогу вчителю вирішувати такі задачі:

1. Забезпечувати ефективність всього навчально-виховного процесу.
2. Оволодівати та керувати увагою учнів.
3. Виховувати в них уважність як важливу властивість особистості.
4. Тримати всіх учнів у полі зору, здійснювати функції контролю та управління діями учнів.
5. Цілеспрямовано керувати педагогічним спілкуванням.
6. Проводити та самоаналіз усього педагогічного процесу з подальшим плануванням діяльності.

З метою розвитку уваги та спостережливості в педагогічному процесі викладачами кафедри педагогіки розроблено спеціальний практикум, першим етапом якого є діагностика рівня уваги, її характерних особливостей прояву. Наступним етапом є проведення міні-тренінгу, що передбачає виконання вправ з обов'язковим їх аналізом, які дозволяють майбутнім учителям оволодіти прийомами керування увагою та спостережливістю.

Уява відіграє також важливу роль у творчій діяльності вчителя. Так, вона бере участь у формуванні задуму створення нового продукту. Нестандартність педагогічних ситуацій, варіативний характер їх розв'язання дають змогу віднести педагогічну діяльність до діяльності творчої. У зв'язку з цим уява педагога є його справжнім знаряддям праці.

Розробка задуму уроку, планування комплексу дидактичних завдань передбачає своєрідний вихід педагога за межі реальної ситуації, потребує від нього вміння уявити майбутні ситуації педагогічної взаємодії. І якщо мислення педагога допомагає йому застосовувати загальні принципи та механізми педагогічного впливу, то уява дає можливість створювати деталі майбутньої взаємодії, емоційно забарвлювати педагогічні стосунки. Уява потрібна для побудови програм поведінки людини в умовах невизначеності ситуації, для продукування образів, які заміщують реальну діяльність. Саме ці особливості уяви мають особливе значення для педагогічної діяльності.

Спеціально розроблена система практичних занять дає змогу поглиблювати майбутнім учителям уявлення про взаємозалежність розвинутої уяви вчителя та ефективності педагогічної взаємодії; закріплювати розуміння процесу функціонування педагогічної уяви; сприяти усвідомленню особливостей власної уяви, формувати установку на самовдосконалення.

Здатність відображати внутрішній світ іншої людини, усвідомлювати рух її душі, розуміти причини її вчинків, при цьому відчувати, яке враження ви справляєте на людину, потрібно і актору, і психологу, а особливо учителю. Уміння тверезо оцінювати основи дій власних, прораховувати їх наслідки, уміння контролювати та оцінювати свою поведінку в конфліктній ситуації потрібно насамперед у педагогічній діяльності. Рівень розвитку таких рефлексивних властивостей особистості стає визначальним фактором досягнення людиною високого професіоналізму в своїй справі. Це можна сказати про професійну діяльність учителя.

Професійна рефлексія учителя – це його здатність відображати "внутрішню картину світу" учня.

Професія учителя – одна з найбільш внутрішньо суперечливих. Її діалектика будується на взаємопоєднанні консерватизму та новаторства, тенденції до збереження та постійного оновлення, до заперечення себе вчорашнього. У наш час, в епоху інформаційних технологій від педагога очікують розв'язання завдань проектування та управління процесом індивідуального інтелектуального розвитку кожного учня. Відповідно на перше місце висувуються такі форми діяльності учителя, як розробка індивідуальних стратегій навчання різних дітей, навчально-педагогічна діагностика, індивідуальне консультування та ін.

Практична реалізація такої діяльності передбачає високий рівень професіоналізму вчителя, важливим компонентом якого є його здатність до професійної рефлексії.

Значення рефлексії в діяльності учителя дійсно є великим та багатограним. Рефлексивні процеси пронизують всю його щоденну діяльність, виявляючись і в ситуації безпосередньої взаємодії з учнями, і в процесі проектування та конструювання їх навчальної діяльності, і на етапі самоаналізу та самооцінки

власної діяльності, самого себе як суб'єкта. Необхідність рефлексивного відношення учителя до своєї діяльності обумовлена багатьма факторами, які визначають поліфункціональність педагогічної професії.

Викладачами розроблено тренінг розвитку рефлексії, головним завданням якого є засвоєння студентами технології рефлексивного мислення, що здійснюється через систему різних процедур та вправ тренінгу, які дозволяють залучати майбутніх вчителів в рефлексивний аналіз своїх дій, установок, поглядів, особистісних якостей, стимулювати їх до дослідження власної поведінки та діяльності. Серед них можна виокремити такі прийоми:

- "рефлексивний консиліум" – обговорення учасниками професійної проблеми, аналіз її причин, пошук альтернативних шляхів розв'язання, рефлексивний прогноз їх ефективності тощо;
- "рефлексивні дебати" – ігровий прийом на зразок "сократівського діалогу";
- "рефлексивне інтерв'ю" – комунікативна методика, яка розвиває як "мистецтво ставити запитання", так і внутрішню установку на вдумливий пошук відповідей;
- "рефлексивні уроки" – авторський метод американського психолога Д. Крукшенка, який адаптовано згідно з умовами тренінгу.

Висновки Отже, нами визначено сутність феномена перцептивної техніки, обґрунтовано її важливість для сучасного майбутнього педагога, схарактеризовано основні складові перцептивної техніки: професійно спрямовану педагогічну інтуїцію; увагу, уяву, фантазію, рефлексію. Основними формами розвитку вмій та навичок перцептивної техніки визначено наступні: використання у педагогічному процесі інтерактивних методів навчання, мультимедіа технологій, кейс-методу та методу портфоліо під час семінарських занять, роботу в Інтернеті та складання графічних схем за допомогою комп'ютера, розробку індивідуальних та навчально-дослідних завдань, використання спеціально розроблених міні-тренінгових комплексів, індивідуальні завдання, які виконують майбутні вчителі під час педагогічної практики в школі, творчі проекти. Комплекс різноманітних форм та методів, на наш погляд, забезпечить початковий етап формування навичок та вмій перцептивної техніки у майбутніх вчителів.

Використані джерела

1. Богданова І.М. Педагогічні інновації в системі підготовки вчителя: кінець ХХ – початок ХХІ ст. / І.М. Богданова: [Монографія]. – Одеса: М.П. Черкасов, 2009. – 157 с.
2. Кайдалова Л.Г. Педагогічна майстерність викладача: навч. пос. / Л. Г. Кайдалова. – Х.: Видавництво НФАУ, 2009. – 139 с.
3. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.
4. Психологический словарь / под. ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – [2-е изд.]. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.
5. Тюріна Т.Г. Феномен інтуїції: кн. для педагогів, психологів / Т.Г. Тюріна. – [2-е вид.]. – Львів: Сполом, 2007. – 120 с.
6. Федорчук В.В. Основи педагогічної майстерності: навч. пос. / В.В. Федорчук. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д., 2008. – 140 с.

Kyrychok I.

THE PROBLEM OF DEVELOPING TRAINEE TEACHERS' PERCEPTUAL TECHNIQUES

The article focuses on the problem of developing trainee teachers' perceptual skills. The author pay attention to clearing up the phenomenon of the concept "perceptual techniques", characterizing the pedagogical conditions which provide the effective formation of trainee philologists' pedagogical intuition, pedagogical reflection, attention, observation and imagination.

Key words: *teacher-humanist, pedagogical intuition, imagination, attention, observation, pedagogical reflection, perceptual techniques.*

Стаття надійшла до редакції 17.03.13

